

Investigating the Nature of Jihad e Kabir and its Role in creating the Islamic Civilization

Received: 23/08/2022

Accepted: 08/02/2023

Muhammad Alii Mashyehipour *

(205-228)

Right and wrong are two opposing fronts, each of them try to defeat the other one and therefore, consolidate, develop, and manifest its own sovereignty over the universe. The Islamic Revolution, as the representative of the Right Front and the continuation of the line of prophets to achieve the ultimate goal of forming Islamic civilization, as it was in past, faces the great challenge of arrogant and powerful enemies who seek obedience of other nations. The Jihad e Kabir or cultural struggle was the Qur'anic instruction of Almighty Allah to the Holy Prophet to confront the infidels of his time who seek obedience of others. And today, the Islamic Revolution, due to the more similarity of its situation to the Prophet in the early years of his divine invitation and during the revelation of the verse of the Jihad e Kabir, urgently needs this prescription to maintain and achieve its predefined goals. Using a descriptive and analytical method, the researcher examines the nature of the Jihad e Kabir by explaining its historical background in the advent of Islam and by using an approach of comparison and adaptation has examined it in the field of the Islamic Revolution and thus has confirmed the unique role of grounding, removing the obstacles and increasing the authority of the Jihad e Kabir in creation of Islamic civilization..

Keywords: Jihad e Kabir, Prophet of Islam, Infidels, Islamic Revolution, Enemy, Islamic Civilization.

---

*. Assistant Professor of Islamic Studies, Imam Hossein University, Tehran, Iran, m.mashayekh68@yahoo.com.

بررسی چیستی جهاد کبیر و نقش آن در تمدن‌سازی اسلامی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۱۹

محمدعلی مشایخی‌پور*

(۲۰۵-۲۲۸)

چکیده

حق و باطل دو جبهه تقابلی هستند که هریک شکست دیگری و تثبیت، توسعه و تجلی حاکمیت خود را در پهنه هستی دنبال می‌کند. انقلاب اسلامی به‌عنوان نماینده جبهه حق و در ادامه خط انبیا برای دستیابی به آرمان‌نهایی تشکیل تمدن اسلامی مانند دیروز با چالش بزرگ دشمنان مستکبر و پوقدرت و تبعیت‌خواه مواجه است. جهاد کبیر نسخه قرآنی خداوند متعال به پیامبر اسلام ﷺ برای مقابله با طاعت‌خواهی کفار زمانه خود بود و امروز انقلاب اسلامی به‌واسطه شباهت وضعیتی بسیار به اوضاع پیامبر ﷺ در سال‌های آغازین دعوت الهی‌شان و هنگام نزول آیه جهاد کبیر، به این نسخه برای حفظ و دستیابی به اهداف ترسیمی خود نیاز مبرم دارد. نگارنده با روش توصیفی و تحلیلی، به بررسی چیستی جهاد کبیر از طریق تشریح سابقه تاریخی آن در صدر اسلام پرداخته و با رویکرد مقایسه و تطبیق آن را در ساحت انقلاب اسلامی بررسی کرده و بدین‌وسیله به نقش بی‌بدیل زمینه‌سازی، مانع‌زدایی و اقتدارافزایی جهاد کبیر در تمدن‌سازی اسلامی صحه گذاشته است.

واژگان کلیدی: جهاد کبیر، پیامبر اسلام ﷺ، کفار، انقلاب اسلامی، دشمن، تمدن اسلامی.

* . استادیار معارف اسلامی دانشگاه جامع امام حسین ﷺ، تهران، ایران، m.mashayekh68@yahoo.com

مقدمه

حق و باطل دو جبهه تقابلی هستند که از همان اوان شکل‌گیری حیات بشر تاکنون، نزاعی تمام‌نشده را باهم آغاز کرده‌اند. هریک در تلاش است ابزارها و استعدادهای موجود خود را برای شکست و محدودسازی دیگری به کار گیرد و به دنبال آن مرام و مسلک خود را بگستراند و بهترین کیفیت و کمیت از حاکمیت را در قالب تمدن خود، در پهنه هستی حاکم سازد.

حضرت محمد بن عبدالله صلی الله علیه و آله، آخرین پیامبری بودند که خداوند متعال با دینی جامع و جاودانه فرستاد تا در سلسله جلیل انبیا، تمدنی الهی و مقتدر و قدرتمند در پهنه هستی بنا نهند. دشمنان مستکبر و پر قدرت و برخوردار از همه امکانات مادی به مقابله با دعوت الهی پیامبر صلی الله علیه و آله پرداختند و عرصه‌های گوناگون فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و... را بر ایشان تنگ و فشارهای گونه‌گون خود را بر ایشان سرازیر کردند تا حضرت از حیات و حرکت و پویایی و بالندگی و دستیابی به اهداف و آرمان‌های ترسیمی بازمانند. مصافی نابرابر شکل گرفت و هر کسی یارای مقابله نداشت، دیر یا زود تسلیم می‌شد و به تبعیت از آنچه آنها خواهان آن بودند می‌پرداخت. خداوند به یاری پیامبر صلی الله علیه و آله آمد و به مبارزه وی برای اطاعت ناپذیری از کفار تقدس بخشید و عنوان مجاهدت کبیرانه بر آن نهاد.^۱ پیامبر مکرم صلی الله علیه و آله با تلاش مضاعف و طاقت‌فرسا و تحمل سختی‌های فراوان، مجاهدتی کبیرانه رقم زدند و در این مصاف نابرابر پیروز شدند و مدال پرافتخار اول مجاهد کبیر را از آن خود کردند.

پایمردی و ایستادگی پیامبر صلی الله علیه و آله در مقابل باطل در طول دوره بیست‌وسه‌ساله دعوت الهی‌شان، ثبات و توسعه تعالیم اسلامی را به دنبال داشت. حیات پیامبر صلی الله علیه و آله به پایان رسید. حق‌طلبان در ادوار گوناگون پس از حضرت خط ایشان را دنبال کردند تا اینکه تلاش‌های آنها در قالب انقلاب اسلامی نمود پیدا کرد و مردی از سلاله نبوی مردم را رهبری کردند و انقلاب اسلامی ایران را به پیروزی رساندند تا باعث تحقق آرمان تمدن‌سازی اسلامی به‌عنوان آرزوی دیرینه همه پیامبران الهی از جمله نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله باشند. دشمنان امروز در ادامه خط دشمنان دیروز از آغازین روزهای شکل‌گیری انقلاب،

---

۱. فَلَا تُطْعِ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا (فرقان: ۵۲).

همه امکانات خود را فراهم و توطئه سخت و نرم بر ضد این انقلاب طراحی کردند تا نگذارند به حیات خود ادامه دهد و دنبال‌کننده آرمان‌های الهی‌اش باشد. روز و شبی نبوده که انقلاب از فشار، توطئه و اقدام بنیان‌کن دشمنان خود در امان باشد. دشمن غدار آن‌گاه که دید در عرصه سخت و نظامی نمی‌تواند به اهداف شوم خود در توقف، تضعیف یا انحراف این انقلاب مبارک دست یابد، تمرکز عمده خود را بر عرصه‌های نرم متمرکز ساخته و اقتصاد، سیاست، فرهنگ، اجتماع و... عرصه فشارهای مضاعف آنها شده است و باین‌وصف، انقلاب اسلامی وضعیتی بسیار شبیه وضعیت پیامبر ﷺ در آغازین سال‌های دعوت الهی‌شان در مکه و هنگام نزول آیه جهاد کبیر به‌عنوان نسخه قرآنی به پیامبر ﷺ برای برون‌رفت از وضعیت و شرایط پدیدآمده برای ایشان دارد و شاید درست به همین دلیل بوده است که رهبر معظم انقلاب در این سال‌ها و در این شرایط حاکم بر انقلاب و در ساحت انقلاب، سخن از جهاد کبیر به میان آوردند. تمدن‌سازی اسلامی نیز آرمانی نهایی است که انقلابیون مسلمان از طریق رفع موانع و فراهم‌سازی مقدمات، به دنبال تحقق آن هستند.^۱

باین‌وصف نگارنده با الهام از آیات قرآنی و بررسی وقایع صدر اسلام و مجموعه بیانات رهبر معظم انقلاب، بر این باور است که دستیابی به آرمان بلند تمدن‌سازی اسلامی بدون مقابله با دشمنان پر قدرت، تمامیت‌خواه و تبعیت‌خواه که هستی انقلاب و حیات و بقا و دستیابی به آرمان‌هایش را نشانه رفته است ممکن نیست و این مقابله به نسخه قرآنی جهاد کبیر به‌عنوان نسخه تبعیت‌گريزانه و اقتدارافزا نیاز مبرم دارد. به دیگر سخن جاده دستیابی به تمدن اسلامی از کانال مجاهدت کبیرانه می‌گذرد و جهاد کبیر با تعبیر عدم تبعیت از دشمن، نقشی اساسی در شکل‌گیری تمدن اسلامی دارد.

جهاد کبیر نسخه قرآنی مقابله با دشمنی است که او را از اقدامات اسلام‌ستیزانه خود خسته و ناامید خواهد کرد و اقتدار انقلابیون را در عرصه‌های گوناگون خواهد افزود تا

---

۱. امام خامنه‌ای دامنه‌ای: «ما یک انقلاب اسلامی داشتیم، بعد نظام اسلامی تشکیل دادیم، مرحله بعد تشکیل دولت اسلامی است، مرحله بعد تشکیل کشور اسلامی است، مرحله بعد تشکیل تمدن بین‌الملل اسلامی است» (۱۳۸۳/۶/۸).

در نتیجه بتوانند تعالیم اسلامی را حفظ کنند و آرمان والای تمدن‌سازی اسلامی را محقق سازند. تجربه روشن دعوت نبی مکرم صلی الله علیه و آله نیز جلوروی همگان قرار دارد. علاوه بر این تشویق‌ها و تحریم‌های متعدد آیات قرآنی و نیز ورود کامل‌ترین انسان هستی در این عرصه بی دلیل نیست. مطالعات میدانی در عرصه دشمن‌شناسی نیز ادعای پیش‌گفته را تصدیق می‌کند.

این تحقیق در صدد است از طریق بررسی چپستی جهاد کبیر در ساحت انقلاب حضرت محمد صلی الله علیه و آله و تشریح شرایط حاکم ظهور و تحقق، آن را با محوریت بیانات رهبر معظم انقلاب، حضرت آیت‌الله امام خامنه‌ای دامت‌الله، در ساحت انقلاب حضرت امام خمینی رحمته الله علیه تطبیق کند و بدین ترتیب به نقش بی‌بدیل زمینه‌سازی، مانع‌زدایی و اقتدارافزایی جهاد کبیر در تمدن‌سازی اسلامی به‌عنوان آرمان نهایی انقلاب اسلامی صحنه گذارد.

روش تحقیق حاضر توصیفی و تحلیلی است. نگارنده در تلاش است با توصیف و تحلیل فضای حاکم بر نزول آیه جهاد کبیر و شرایط پیامبر صلی الله علیه و آله و دشمنان ایشان، به توصیف درستی از معنای جهاد کبیر برسد تا از این طریق بتواند وضعیت پیامبر صلی الله علیه و آله، دشمنان و اقداماتشان را با وضعیت انقلاب اسلامی در مصاف با دشمنان خود جست‌وجو کند و در نتیجه بتواند از جهاد کبیر در ساحت انقلاب سخن به میان آورد. با این وصف توصیف وضعیت انقلاب اسلامی و تحلیل آن و تطبیقش بر وضعیت صدر اسلام برای بهره‌گیری از مفاهیم قرآنی برای پیشبرد انقلاب اسلامی و اهداف الهی‌اش رویکرد و روشی است که در تحلیل ارتباطداری جهاد کبیر با تمدن اسلامی به‌عنوان هدف متعالی انقلاب اسلامی دنبال می‌شود.

تولیدات درباره تمدن اسلامی وضعیت مطلوبی دارد و اندیشمندان بسیاری در این زمینه، دست به قلم شده و با زوایای گوناگون به بررسی ابعاد وجودی تمدن اسلامی پرداخته‌اند. جهاد اگرچه سابقه‌ای به قدمت حضور قرآن در جامعه اسلامی دارد، چند سالی است که مفهوم جهاد کبیر به ادبیات سیاسی کشور وارد شده و هنوز با وجود تولید آثاری در این زمینه، با فقر منابع مواجه است. با این حال برخی آثار در دسترس درباره جهاد کبیر به این شرح‌اند:

جهاد کبیر: صورت‌بندی مفهومی عدم تبعیت از دشمن در جمهوری اسلامی ایران:

نویسندگان در فصل آخر این کتاب با عنوان «انقلاب اسلامی و تمدن اسلامی» به بررسی اجمالی ارتباط این دو پرداخته‌اند؛

جهاد کبیر: مبانی دیپلماسی انقلابی از منظر قرآن کریم: نویسنده جهاد کبیر را در دیپلماسی محصور و محدود کرده است. «مفهوم راهبرد»، «مبارزه یا سازش»، «مواجهه توحیدی با استکبار»، «بعثت انبیای الهی و رویارویی با جبهه معارضان»، و «اصل ولایت و رابطه با جبهه استکبار»، از عناوین فصول این کتاب است؛

اقتصاد مقاومتی: تفسیر جهاد کبیر: نویسنده در اثر خود محوریت را به اقتصاد مقاومتی داده و آن را تفسیر امروزه جهاد کبیر دانسته است؛

جهاد کبیر: اطاعت نکردن از دشمن: مفهوم‌شناسی شاخصه‌های اصلی جهاد کبیر، ابزارهای جهاد کبیر، الزامات جهاد کبیر و ابعاد جهاد کبیر از مواردی است که نویسنده در اثر خود به آنها پرداخته است؛

جهاد کبیر؛ دست ردی بر سینه دشمن: «تعریف مفاهیم» و «انواع جهاد کبیر» از عناوین فصول این کتاب‌اند؛

تحلیلی بر طرح جهاد کبیر توسط امام خامنه‌ای در جمع دانشجویان افسری دانشگاه امام حسین علیه السلام: نویسنده تمرکز خود را بر چرایی طرح این بحث در جمع دانشجویان جوان پاسدار گذاشته است؛

«تحقق جهاد کبیر؛ لازمه پویایی جامعه اسلامی»: نگارنده در مقاله خود جهاد کبیر را در جهاد علمی و فرهنگی خلاصه می‌کند و جهاد مالی و جانی را زمینه‌ساز جهاد کبیر می‌داند. ایشان لازمه تثبیت و نهادینه شدن تفکر و گفتمان اسلامی و انقلابی در دانش را جهاد کبیر می‌داند.

ملاحظه می‌شود که در آثار مذکور به ارتباط جهاد کبیر و تمدن اسلامی کمتر توجه شده است. تحقیق پیش رو در نظر دارد علاوه بر شناخت جهاد کبیر از طریق تبیین و تحلیل فضای نزول آیه، پیگیر شباهت‌های وضعیتی آن با انقلاب اسلامی شود و در ادامه از این شناخت به نقش جهاد کبیر در تمدن‌سازی اسلامی استناد کند.

معناشناسی تمدن اسلامی

تمدن واژه‌ای عربی و مصدر باب تَفَعَّلٌ به معنای اقامت در شهر و خو گرفتن به اخلاق مردم آن شهر و... است. در اصطلاح تعاریف متعددی برای آن بیان شده است که از جمله می‌توان به این تعاریف اشاره کرد: تخلق به اخلاق اهل شهر و انتقال از خشونت و جهل به حالت ظرافت و انس و معرفت (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۱: ۶۰۹)، عمران یافتن (ابن خلدون، ۱۳۳۶ق: ۱۵۶)، نظمی اجتماعی که در نتیجه وجود آن، خلاقیت فرهنگی امکان‌پذیر می‌شود و جریان می‌یابد (دورانت، ۱۳۸۴: ۳)، خروج از بادیه‌نشینی و گام نهادن در شاه‌راه نهادینه شدن امور اجتماعی (ولایتی، ۱۳۸۲، ج ۱: ۲۲)، ترکیب پیچیده‌ای شامل علوم، اعتقادات، هنرها، اخلاق، قوانین، آداب و رسوم و عادات و اعمال دیگری که به وسیله انسان در جامعه به دست می‌آید (روح‌الامینی، ۱۳۷۹: ۴۹، به نقل از: هرسکوتیس).

تعاریف فراوانی درباره تمدن وجود دارد که پرداختن به همه آنها از این مجال خارج است، لیکن آن‌گاه که تمدن با اسلام هم‌نشین شود و عنوان تمدن اسلامی یابد، این معنا را متبادر می‌سازد که مدار و محور تمدن، اسلام شود و آموزه‌های اسلامی در تمام مظاهر و بواطن وجودی آن ظهور و بروز یابد. مقام معظم رهبری رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ در این باره می‌فرمایند: «تمدن اسلامی یعنی آن فضایی که انسان در آن فضا از لحاظ مادی و معنوی رشد کند و به غایات مطلوبی که خدای متعال او را برای آن غایات خلق کرده است برسد، زندگی خوبی داشته باشد، زندگی عزتمندی داشته باشد؛ انسان عزیز، انسان دارای قدرت، دارای اراده، دارای ابتکار، دارای سازندگی جهان طبیعت» (بیانات امام خامنه‌ای در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در تاریخ ۱۳۹۲/۶/۱۴).

آنچه می‌تواند کیفیت تمدن اسلامی را تا حدی روشن سازد، بررسی سیر تاریخ حرکت انقلابی پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در صدر اسلام مکه و مدینه تا انقلاب اسلامی به‌عنوان سلسله این حرکت مبارک است. محتوا و کیفیت این حرکت تداعی‌کننده چیرستی تمدن اسلامی است. اندیشمندان اسلامی در قالب سیر تشکیل تمدن اسلامی از آن یاد می‌کنند. عصر نبوی خاستگاه تمدن اسلامی بوده است. پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ توانستند با اتکا به خدا، تمدن عظیم

تاریخی را پایه‌گذاری کنند (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار با جمعی از ائمه جمعه کشورهای نامیبیا، موزامبیک و... در تاریخ ۱۳۶۸/۱۲/۳).

آرمان جمهوری اسلامی نیز در یک جمله ایجاد تمدن اسلامی است (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار با رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری در تاریخ ۱۳۹۲/۴/۱۶)؛ لیکن تلاش و کوشش از ویژگی‌های اساسی در همه حرکت‌های تمدنی است. همه تمدن‌سازی‌ها به برکت مجاهدتِ دائم بوده است. مجاهدتِ دائم هم همه‌اش به معنای رنج کشیدن نیست. جهاد شوق‌آفرین است؛ جهاد شادی و نشاط‌آفرین است (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار با جمعی از مداحان در تاریخ ۱۳۹۲/۲/۱۱).

معناشناسی جهاد کبیر

آنچه از خوانش دیدگاه‌های گوناگون درباره جهاد و ماده و ریشه‌های آن دیده می‌شود، عمدتاً رفت‌وآمد جهاد بین دو معنای نهایت مشقت و زحمت است (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۱: ۴۸۷؛ فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۴: ۴۰۷)، لیکن باید در نظر داشت هر تلاش مضاعف و خارج از روال عادی با صعوبت و سختی همراه است.

در بررسی تعاریف اصطلاحی جهاد، ارتباط عمیق آن با معنای لغوی نمایانگر است. در بُن‌مایه همه تعاریف ذکرشده به میدان آوردن همه وسع و توان به‌خوبی آشکار است. ابن‌اثیر در النهایه می‌نویسد: «محاربه با دشمنان و به کار گرفتن کل نیرو و توان در قلمرو قول و فعل است» (ابن‌اثیر، ۱۳۶۷، ج ۱: ۳۱۹). استاد برجسته فقه، آقای محمدحسن نجفی، جهاد را این‌گونه تعریف کرده است: «جهاد بذل جان و مال و توان در راه اعتلای اسلام و برپا داشتن شعائر دین است» (نجفی، ۱۴۳۰ق، ج ۳: ۲۱). برخی دیگر از فقها جهاد را به میدان جنگ سخت محدود و محصور کرده‌اند، لیکن آن‌گاه که بخواهند به تعریفی از جهاد پردازند، آن را در قلمرو مبارزه مسلحانه تعریف می‌کنند.

با این توضیح اگر بین بُن‌مایه با تعریف اصطلاحی ارتباط برقرار و از سوی دیگر با جهاد، گونه‌ها و موارد کاربست آن جمع و به دیدگاه‌ها و نظرهای اندیشمندان صاحب نظر توجه کنیم، باید گفت هرگونه تلاش و فعالیت مضاعفی که در جهت

مقابله با دشمنان خدا و در جهت حفظ و اشاعه اسلام صورت گیرد، می‌تواند عنوان جهاد به خود گیرد.

باین‌وصف جهاد از جنبه‌ها و اعتبارات گوناگون قابل بیان است.^۱ در میان همه اعتبارات، کبیر بودن یا عدم آن رقم‌زننده گونه دیگری از جهاد است. خداوند متعال در قرآن کریم تنها در یک آیه سخن از جهادی با ویژگی کبیرانه به میان آورده است؛ آن هنگام که خداوند متعال به پیامبرش دستور می‌دهد کافران را اطاعت نکن و با آنان جهاد کن؛ جهادی کبیر: «فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا (فرقان: ۵۲)؛ فرمان کافران مبر و با این نافرمانی جهاد کن؛ جهادی کبیر.»

کبیر از ریشه «کبر» گرفته شده است. کبر در لغت به معانی قدر، بزرگی، عظمت، سترگی و... آمده است. سن، سنگینی، شرف، علم، فضل و جسم از اعتباراتی است که برای معانی کبر برشمرده‌اند (عسکری، ۱۴۰۰ق، ج ۱: ۱۷۶؛ جوهری، ۱۳۷۶ق، ج ۲: ۸۰۲؛ ابن‌درید، ۱۹۸۸م، ج ۱: ۳۲۷؛ ابن‌سیده، ۱۴۲۱ق، ج ۷: ۱۱). «کبیر» با ریشه خود، «کبر»، ارتباط معنایی حفظ کرده و معانی برشمرده شده برای آن را به همراه خود و در دل خود جای داده است. باین‌وصف علمای لغت عمدتاً نقطه مقابل کبیر را صغیر و عظیم را به‌عنوان معنای آن ذکر کرده‌اند (ابن‌درید، ۱۹۸۸م، ج ۱: ۳۲۷؛ جوهری، ۱۳۷۶ق، ج ۲: ۸۰۲؛ حمیری، ۱۴۲۰ق، ج ۹: ۳؛ ابن‌اثیر، ۱۳۶۷، ج ۴: ۱۳۹؛ ازهری، ۱۴۲۱ق، ج ۱۰: ۱۱۹).

کبیر بر وزن فعیل است و بنا بر آنچه علمای لغت گفته‌اند و نیز قواعد دستور زبان فارسی بر آن صحه می‌گذارد، صفت مشبیه است. صفت مشبیه بر ثبوت همه‌زمان صفتی برای صاحب آن صفت حکایت می‌کند (حسن، ۱۳۶۷، ج ۳: ۲۸۴) و با این ویژگی برتری مطلق یک فرد یا شیء در مقایسه با افراد و اشیای دیگر از همان جنس را نشان می‌دهد. با لحاظ همین ویژگی، یکی از اوصاف خدای متعال کبیر شده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ج ۱: ۶۹۶)؛ یعنی قدر، عظمت و بزرگی خداوند هم‌زمان و در مقایسه با همه

۱. گونه‌های جهاد به اعتبارات گوناگون (درون‌شخصی یا بیرون‌شخصی، مجاهدان، مجاهدان، ابتدائیت یا تبعی بودن، صعوبت و سختی، قلمرو و گستردگی، موضوع، فردی و اجتماعی و...)، جهاد را در مقسم‌های مختلفی قرار داده و گونه‌های مختلفی را برای آن رقم زده است.

بزرگی‌هایی که در عالم وجود دارد برتری مطلق دارد. با این وصف وقتی گفته می‌شود اطاعت نکردن از کفار جهاد کبیر است، یعنی این نوع جهاد با کمیت و کیفیت خاصی که دارد در مقایسه با دیگر جهادها همیشه کبیر و از عظمت و بزرگی برخوردار است. اگر کسی بخواهد مجاهد کبیر شود، باید در میدانی جهاد کند که مشخصه‌های این جهاد را داشته باشد. از همین جا نیز می‌توان نتیجه گرفت در صورت فراهم شدن شرایط و مشخصه‌های جهاد کبیر، امکان وقوع مجاهدتی کبیرانه در هر لحظه و مکان و عصری وجود دارد. جان کلام آنکه کبیر به عنوان صفت مشابه تداوم و ثبوت هم‌زمان بزرگی، شدت، سترگی، عظمت و هر معنایی را که برای آن در نظر بگیریم برای موصوف خود تأکید می‌کند و در اینجا دیگر سخنی از نسبی بودن کبیر نسبت به چیز دیگر نیست.

بسیاری از مفسران قرآن در بافت آیه جهاد کبیر، شدید را به عنوان معنای آن ذکر کرده‌اند (ابن سلیمان، ۱۴۲۳ق، ج ۳: ۲۷۳؛ سمرقندی، ۱۴۱۶ق، ج ۲: ۵۴۱؛ طوسی، بی‌تا، ج ۷: ۴۹۸؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۷: ۲۷۳؛ حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۴: ۲۲). برخی دیگر از مفسران، غلظت را به عنوان معنای آن آورده‌اند (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۱۹: ۱۵؛ ابن‌ابی‌حاتم، ۱۴۱۹ق، ج ۸: ۲۷۰۷؛ سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج ۵: ۷۴). برخی دیگر کامل بودن و جامعیت را برای آن برگزیده‌اند (زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج ۳: ۲۸۶؛ طبرسی، ۱۴۱۲ق، ج ۳: ۱۴۲؛ ابوحیان، ۱۴۲۰ق، ج ۸: ۱۱۷؛ کاشانی، بی‌تا، ج ۶: ۳۶۵).

با این وصف در جمع‌بندی و تحلیل معانی لغوی و تفسیری واژه کبیر می‌توان به مواردی نظیر دوام، قدر، عظمت و بزرگی برای صاحب صفت آن اشاره کرد و در نتیجه جهاد کبیر به جهادی گفته می‌شود که از عظمت، قدر و بزرگی برخوردار است.

بحثی دیگر که در اینجا نیاز به پرداختن دارد تفسیری است که در چیستی جهاد کبیر وجود دارد. برخی مفسران ضمیر «به» در آیه را به قرآن برمی‌گردانند (ابن سلیمان، ۱۴۲۳ق، ج ۳: ۲۷۳؛ ابن‌قتیبہ، ۱۴۱۱ق، ج ۱: ۲۶۹؛ طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۱۹: ۱۵؛ طوسی، بی‌تا، ج ۷: ۴۹۸؛ طبرسی، ۱۴۱۲ق، ج ۳: ۱۴۲؛ طباطبایی، ج ۱۵: ۲۲۸) و در نتیجه استفاده از قرآن برای مصاف با کافران مجاهدت کبیرانه می‌شود. برخی دیگر نیز ضمیر «به» را به عدم اطاعت برگردانده‌اند و در نتیجه خود عدم اطاعت مصداق جهاد کبیر می‌شود (فیض

کاشانی، ۱۴۱۸ق، ج ۲: ۸۷۱؛ شریف لاهیجی، ۱۳۷۳، ج ۳: ۳۴۴؛ کاشانی، ۱۴۱۰ق، ج ۲: ۹۶۰). برخی نیز هر دو دیدگاه را در تفسیر خود قید کرده‌اند.

باین‌وصف باید گفت ارجاع مرجع ضمیر به مصداق‌های موجود در خود آیه جزو اولویت و ارجحیت‌های زبان عربی است. از سوی دیگر پیامبر مکرم صلی الله علیه و آله تابع محض قرآن بودند و رفتارهای ایشان در لحظه‌لحظه پیامبری‌شان برگرفته از وحی بوده است. لذا تبدیل جهاد پیامبر صلی الله علیه و آله، جهاد کبیر را تنها به واسطه مددگیری هم‌زمان از قرآن، با تردید مواجه خواهد ساخت. به نظر می‌رسد تغییر دیدگاه مقام معظم رهبری در مرجع ضمیر «به» ناشی از همین مسائل باشد: معظم‌له ابتدا مرجع ضمیر «به» را قرآن می‌دانستند، لیکن در سخنرانی دیگر از اطاعت نکردن به‌عنوان وجه اوضح برای مرجع ضمیر «به» یاد کردند و بدین ترتیب اطاعت‌ناپذیری از کفار را به‌عنوان جهاد کبیر تعبیر کردند:

در تفاسیر گفته‌اند مراد از این ضمیر «به»، قرآن است. ... بنده هم آنجا همین را در سخنرانی گفتم. بعد که آمدم، به ذهنم رسید که یک وجه اوضعی در اینجا وجود دارد که «فَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ»، یعنی «بعدم الاطاعه». عدم الاطاعه یعنی آن مصدری که فعل از آن انشقاق پیدا [می‌کند] و مستتر در آن فعل است. پس عدم الاطاعه شد جهاد کبیر. این معنا اقرب به ذهن است (بیانات امام خامنه‌ای در جمع دانشجویان دانشگاه افسری امام حسین علیه السلام در تاریخ ۱۳۹۵/۳/۶).

آنچه می‌تواند در کنار همه موارد پیش‌گفته بر مرجعیت ضمیر عدم اطاعت در این آیه صحه‌گذار و آن را به وجه اوضح و ارجح مصداق جهاد کبیر تبدیل کند، رمزگشایی از حقیقت اطاعت‌خواهی و واکاوی ابعاد وجودی آن است.

فضای نزول جهاد کبیر

جهاد کبیر سابقه‌ای به قدمت حیات قرآن دارد. خداوند متعال در آیه ۵۲ سوره فرقان از پیامبر خاتمش می‌خواهد از کفار اطاعت نکند و با این تبعیت نکردن، جهادی کبیر را رقم زند. در یک طرف میدان، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، عالی‌ترین و برجسته‌ترین شخصیت عالم، قرار

دارد و در طرف دیگر، سران متکبر عرب، صنایع^۱ قریش و گردنکشان، با اخلاق‌های خشن و با دست‌های قدرتمند (بیانات امام خامنه‌ای در خطبه‌های نماز جمعه در تاریخ ۱۳۷۰/۷/۵) و متنفذ قرار گرفته‌اند.

مناسبات حاکم بر جامعه مکه، مبتنی بر نظام‌های اشرافی در مجموعه‌های قبیله‌ای، تکاثر ثروت به طرُق ممکن، رباخواری، مالکیت‌های همه‌جانبه، ظلم به تهی‌دستان و بردگان و... بود و در جای‌جای پیدا و پنهان زندگی آنان ریشه دوانیده بود. اشراف مکه به خصوص قبیله بزرگ قریش خرامان از زر و زور روزافزون، مشغول رفع و فتق امور خود بودند و مردم فرودست و تهی‌دست هر روز در زیر چکمه‌های این مستکبران زورگو، تحقیر جسمی و روحی می‌شدند. خشونت‌ورزی و رفتار خشن و خون‌بار با دشمنان و مخالفان خود، از دیگر ویژگی‌های آنان بود. فرهنگ حاکم برگرفته از نیاکان این‌گونه بوده، و گویا گرمای سوزان و سرزمین خشک و بی‌آب و علف مکه در ایجاد و توسعه چنین روحیه‌ای بی‌تأثیر نبوده است. بی‌گمان زندگی در محیط خشن و همراه با درگیری و جنگ، روحیه فرد را به سوی خشونت و جمود و خودمحوری می‌کشاند (عاملی، ۱۴۰۰، ج ۱: ۸۲)؛ چنان‌که عرب جاهلی به هیچ‌وجه خود را پایبند قانون و مقررات نمی‌دید و به زندگی مدنی و مقررات آن به دیده بی‌اعتنایی و حتی ریشخند می‌نگریست (شهیدی، ۱۳۶۲: ۲۱).

تکبر و خودبرتربینی ویژگی دیگر بود. آنان همه‌چیز را برای خود و در راه خود می‌خواستند و برای دستیابی به اهداف خود، به هر وسیله‌ای، چه شرعی و چه غیرشرعی، متوسل می‌شدند و با هر مانعی که سد راه دستیابی آنان به منافع و مطامعشان بود به شدت مقابله و آن را هضم می‌کردند و بدین وسیله روزبه‌روز بر قدرت خود در ابعاد گوناگون می‌افزودند.

برخورداری از روابط مستحکم و قدرتمندانه با قبایل، طوایف و حکومت‌های پیرامونی از ویژگی‌های دیگر بود. مکه محل گذار انسان‌های گوناگون از اطراف و اکناف عالم بود و همین فرصت مناسبی را برای سران مکه برای شناخته شدن و برقراری ارتباطشان با دیگر

حکومت‌ها و قدرت‌های عالم فراهم ساخته بود؛ به‌ویژه آنکه چهره‌های موجهی از حیث مسئولیت‌مدیریت خانه خدا داشتند.

بوق‌های تبلیغاتی امتیاز دیگری بود که کفار مکه از آن بهره‌مند بودند و می‌توانستند به‌وسیله آن سیاست‌های استکباری و استثمارگری خود را پیش ببرند. بت‌پرستی و به‌دیگر سخن تعدد خدایان مرام و مسلک آنان شده بود و خانه خدا را از بت‌های خود مملو ساخته (سبحانی، ۱۳۸۵: ۳۹) و از این طریق منافع و عواید برای خود جمع کرده بودند. اینها از امتیازاتی بود که کفار مکه از آن برخوردار بودند.

آیه جهاد کبیر در همین فضا نازل شده است؛ یعنی فضایی که سران کفر به دنبال توقف، انحراف و عدم نضج و توسعه دعوت الهی پیامبر ﷺ بوده‌اند و برای دستیابی به این مهم از هر فشار و ابزار سخت و نرم بهره می‌گرفتند تا حضرت را به تبعیت از آنچه می‌خواهند وادارند و انقلاب حضرت محمد ﷺ را در همان آغازین سال‌های حیاتش در نطفه و در مکه خفه سازند. بدین ترتیب اقداماتی را در عرصه‌های گوناگون سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و... تدارک دیدند؛ اقداماتی که هر کسی تاب‌وتوان ایستادگی و مقاومت در برابر آنها را نداشت و هر کسی جز پیامبر ﷺ، دیر یا زود دست از مرام و مسلک خود برمی‌داشت و هرآنچه آنها می‌خواستند انجام می‌داد. قرآن کریم از این تلاش‌ها و اقدامات به‌عنوان اطاعت‌خواهی یاد می‌کند.

کفار مکه در یک اقدام مهم تلاش کردند از اصل دعوت پیامبر ﷺ قداست‌زدایی کنند و گفته‌ها و شخصیت فردی و اجتماعی ایشان را زیر سؤال برند. سیل تهمت‌ها و نسبت‌ها به‌سوی حضرت از سوی همان مردمی سرازیر شد که تا پیش از این، ایشان را به بزرگواری، نجابت، امانت‌داری، صداقت و جوانمردی می‌شناختند: گاهی ایشان را ساحر و کذاب می‌خواندند (ص: ۴)، گاهی نسبت جنون و خیال‌پردازی به حضرت دادند و ایشان را دروغ‌گو خطاب کردند (حجر: ۶) و گاهی نسبت شاعر به پیامبر ﷺ می‌دادند که زیباسخن‌گوست و با زیباگویی مردم را شیفته و فریفته خود کرده است (انبیاء: ۵).

آنان کوشیدند با سلسله اقدامات سیاسی، پیامبر ﷺ را با خود همراه و همدل سازند. در یک

نمونه، دیپلماسی تطمیع را در پیش گرفتند و کوشیدند پیامبر ﷺ را با آنچه خود دلدادده و دل‌باخته آن بودند و در نگاهشان ارزشمند بود بفرینند و تحت لوای خود درآورند. عتبه بن ربیع، نماینده اصحاب دارالندوه، نزد حضرت رفت و نوید ثروت و سروری و پادشاهی به ایشان داد. عتبه با جواب دندان‌شکنی از طرف رسول خدا ﷺ مواجه شد (حمیری معافری، بی‌تا، ج ۱: ۲۹۳؛ بیهقی، ۱۴۰۵ق، ج ۲: ۲۰۳؛ دمشقی، بی‌تا، ج ۳: ۵۰؛ آیتی، ۱۳۷۸: ۱۲۲).

آن‌ان که دیدند نمی‌توانند با وعده مال، ثروت و همسر و سروری، حضرت را فریب دهند، حربه نفوذ را دنبال کردند و کوشیدند اقبای پیامبر ﷺ را واسطه قرار دهند و با نفوذ در خانه پیامبر ﷺ، به اهداف شوم خود دست یابند. ابوطالب یگانه حامی صاحب‌نفوذ و باشراف حضرت در مکه بود. ایشان با درایت و کیاست زایدالوصف و با مسامحه چندباره برای جلوگیری از اقدامات خشونت‌بار و مغضوبانه کفار و تضمین و تداوم حرکت الهی پیامبر ﷺ، بعد از مراجعه اخیر کفار برای واسطه‌گری، وعده‌های کفار را برای پیامبر ﷺ بازگو کرد. حضرت پاسخی دادند که در تاریخ ماندگار و ثبت شد (ابن‌شهر آشوب مازندرانی، ۱۳۷۹، ج ۱: ۵۸؛ مجلسی، بی‌تا، ج ۱: ۲۳۰، ج ۹: ۱۴۳ و ج ۳۵: ۸۷).

صراحت رسول خدا ﷺ بر تداوم دعوت الهی‌شان، آن‌ان را به فکر اعمال گسترده‌تر سیاسی بر ضد پیامبر ﷺ واداشت. آن‌ان کوشیدند مراودات سیاسی با پیامبر ﷺ و پیروان ایشان را محدود و محصور کنند و هر زمینه‌ای برای شنیدن نوا و ندای ایشان را از بین برند. آن‌ان تعدادی از نیروهای خود را در مسجدالحرام مستقر کردند تا آن‌گاه که پیامبر ﷺ به تلاوت قرآن می‌پردازند با سروصدا و جاروجنجال، مانع رسیدن صدای ایشان به زائران خانه خدا شوند. حتی آن هنگام که تعدادی از قلیل یاران محمد ﷺ به حبشه پناه بردند، سریعاً تعدادی نماینده فرستادند تا به قول خودشان بردگان فراری خود را برگردانند؛ یا آن زمان که پیامبر ﷺ به طائف تشریف بردند، به واسطه خط‌گیری اشراف طائف از سران مکه، طی هماهنگی‌های صورت‌گرفته، زمینه را برای بسیج کودکان، کنیزکان و بردگان بر سنگ زدن بر وی فراهم آوردند.

تحریم سیاسی پیامبر ﷺ اقدام دیگر بود. آن‌ان هر روزنه‌ای را که حضرت را با دیگران مرتبط می‌ساخت مسدود کردند. حذف فیزیکی یاران و حامیان نزدیک پیامبر ﷺ نیز از

اقداماتی بود که کفار مکه دنبال کردند و تعدادی از مسلمانان زیر شکنجه‌ها و فشارهای مضاعف جان خود را از دست دادند. برخی حامیان پیامبر ﷺ نظیر حضرت خدیجه رضی الله عنها و ابوطالب به‌عنوان حامیان سرشناس پیامبر ﷺ نیز دار فانی را وداع گفتند، و فوت آنها و بی‌حاشی شدن پیامبر ﷺ، کفار را در اقدامات طاعت‌خواهانه خود جسورتر کرد.

عرصه اقتصادی، عرصه پرفشار دیگر بود. کفار محدودیت‌های فراوان اقتصادی برای ایشان و پیروان کم‌تعدادشان ایجاد کردند. آنان مرادوات و روابط اقتصادی با پیامبر ﷺ و یاران ایشان را تحریم کردند و در یکی از بزرگ‌ترین اقدامات اقتصادی، پیامبر ﷺ و یاران حضرت را از مکه بیرون و در زندان بزرگ شعب ابی طالب زندانی و محصور کردند و راه هرگونه مرادوه و ارتباط را با آنان بستند. پیامبر ﷺ و اصحاب ایشان سه سال تمام در این وضعیت به سر می‌بردند. در یک نمونه از سختی زایدالوصف دوران شعب می‌توان به دهان‌به‌دهان شدن هسته‌ای خرما در بین حضرت و یارانشان برای رهایی از گرسنگی مضاعف اشاره کرد. به‌طور طبیعی زندانی شدن در زمانی طولانی، مقاومت و پایداری بر خواسته‌ها را رو به فرسایش خواهد برد و چه‌بسا به تسلیم و تعظیم در برابر خواسته‌های مخالفان می‌انجامد.

به‌راستی چه قدرت و نیرویی و چه کسی جز پیامبر ﷺ و یاران کم‌تعدادشان، تاب‌وتوان مقابله با فشارها و هجمه‌های گوناگون و هم‌زمان را داشت؟ در یک سو دشمن غدار پرقدرت و برخوردار از زر و زور و عُدّه و عِدّه بود و در سوی دیگر پیامبری حضور داشتند که پشتوانه محدود مادی داشتند و اندک یارانشان نیز عمده بردگانی بودند که چندان اعتباری بین مردم نداشتند.

کفار از هیچ عرصه‌ای از عرصه‌های متصور زندگی پیامبر ﷺ فروگذار نکردند و هر اقدام و هر هزینه‌ای را در هر عرصه‌ای که می‌توانست حرکت انقلابی پیامبر ﷺ را تضعیف، تحریف و متوقف سازد تدارک دیدند که به اهداف خود دست یابند. مردم آن سامان از لحاظ فرهنگی و اجتماعی در فقر شدید به سر می‌بردند و هر کسی می‌خواست تحولی اساسی بین آنها به وجود آورد، باید سختی‌های جان‌فرسا را تحمل می‌کرد.

هجمه‌های گونه‌گون و گسترده کفار پر قدرت و برخوردار از زر و زور و فقر شدید فرهنگی عرب جاهلی، هر حرکت تحولی را در همان روزهای اول به شکست و ناکامی می‌کشاند و رهبران آنها را ناامید و ناتوان از ادامه حرکت تحولی خود می‌کرد. پیامبر خدا ﷺ یکه و تنها و با دست خالی حرکت تحولی خود را آغاز کردند. با آنچه پیش از این توضیح داده شد معلوم می‌شود پیامبر ﷺ مرارات‌ها و سختی‌های فراوانی را در مسیر اطاعت‌ناپذیری از کفار به جان خریدند که هریک از آنها به‌تنهایی برای توقف حرکت تحولی کافی بود. بی‌گمان اگر ایمان و اعتقاد راسخ پیامبر ﷺ به هدف نبود و حمایت‌های الهی را نداشتند، توفیق چندانی در این مسیر نمی‌یافتند.

در کنار همه این موارد، خداوند در آیات دیگر از پیامبر ﷺ می‌خواهد از آنچه بر ایشان وحی شده است تبعیت کند (احزاب: ۲؛ اعراف: ۲۰۳؛ احقاف: ۹). باید گفت اطاعت نکردن از کفار، خود مصداق عینی جهاد کبیر است. علاوه بر این مجاهدت کبیرانه عمدتاً در میدان‌های جنگ نرم معنا و مفهوم یافته است؛ میدان‌هایی که صعوبت، گستردگی، تنوع و آسیب آن می‌تواند از میدان‌های جنگ سخت بیشتر و عمیق‌تر باشد. نکته‌ای دیگر که می‌توان در اینجا به آن اشاره کرد، نامحدودی جهاد کبیر به عرصه‌های خاص و امکان گشایش جهاد در عرصه‌های نوپدید و نوظهور است. دشمن از هیچ روزنه و اقدامی برای نابودی دین خدا فروگذار نخواهد کرد. پس در هر عرصه‌ای امکان حضور و ضربه زدن دشمن وجود دارد و هر جا که دشمن وجود داشته باشد، میدان جهاد در آنجا برپاست و جهادگران باید به آن میدان گام گذارند. پس میدان جهاد محدود به عرصه‌ای خاص نیست. با همه این اوصاف، به نظر می‌رسد آنچه توانسته جهاد را به جهادی کبیر مبدل سازد نرم بودن، چندعرصگی، گستردگی، هم‌زمانی، تنوع، نامتقارنی، نامحدودی و... است. این مجاهدت برای حفظ حیات دینی خود و مقابله با اقدامات طاعت‌خواهانه دشمن است.

جهاد کبیر در ساحت انقلاب

انقلاب اسلامی ایران به رهبری فردی از تبار رسولان الهی در سال ۱۳۵۷ به پیروزی دست می‌یابد تا بعد از ۱۴۰۰ سال از وقوع انقلاب حضرت محمد ﷺ در مکه، دنبال‌کننده تمدنی

باشد که آرزوی دیرینه پیامبر مکرم ﷺ و همه پیامبران الهی ﷺ در ادوار گوناگون تاریخ بوده است. جبهه باطل خوب فهمیده که این انقلاب آمده است تا از پس مجاهدت همه مجاهدان حق مدار، طومار کفر و شرک آنان را درهم پیچد و تمدن اسلامی را به‌عنوان عالی‌ترین نمود و تجلی و پیشرفت اندیشه حق مدار اسلام، در جهان حاکم کند. بنابراین همه تلاش و همت و ابزار خود را به کار گرفته و می‌گیرد تا مانع دستیابی انقلاب اسلامی به اهداف ترسیمی‌اش شود.

وضعیت امروز انقلاب اسلامی، بسیار شبیه وضعیت پیامبر ﷺ در آغاز دعوت الهی‌شان در مکه است: دیروز پیامبر ﷺ در مبارزه‌ای نابرابر یکه‌وتنها در مقابل دنیایی از کفر و استکبار و استعمار قرار گرفتند و با تبعیت از وحی و تبعیت ناپذیری از کافران، در میدان مبارزه‌ای نابرابر پیروز شدند؛ امروزه نیز انقلاب اسلامی یکه‌وتنها در مقابل همه دنیای کفر و استکبار قرار گرفته است. جبهه کفر همه استعدادها و ابزارهای خود را در عرصه‌های گوناگون به کار گرفته است تا بازوهای اقتدار، توسعه و تعالی نظام انقلابی را تضعیف و حرکت روبه‌جلو آن را کند یا منحرف و متوقف کند.

بی‌شک انقلابیون حق مدار برای پیروزی در میدان مبارزه نابرابر، به نسخه‌های قرآنی مبارزه با کفار نیاز فراوان دارند. این انقلاب در ادامه خط سیر انبیای الهی، به دنبال پایه‌گذاری تمدن نوین اسلامی است. دنیای اسلام امروز وظیفه دارد مثل خود اسلام و مثل خود پیغمبر ﷺ، روحی در این دنیا بدمد، فضای جدیدی ایجاد کند و راه تازه‌ای را باز کند. ما به این پدیده‌ای که در انتظار آن هستیم تمدن نوین اسلامی می‌گوییم (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار با مسئولان نظام و مهمانان کنفرانس وحدت اسلامی در تاریخ ۱۳۹۴/۱۰/۸).

امروز انقلاب اسلامی بیش از هر زمان دیگری به آشنایی با جهاد کبیر به‌عنوان نسخه قرآنی تبعیت ناپذیری از دشمن و مقابله با آن نیازمند است. بررسی جهاد کبیر در ساحت انقلاب اسلامی می‌تواند برای حق مداران انقلابی که وضعیتی بسیار شبیه وضعیت پیامبر ﷺ هنگام دعوت الهی‌شان و در مواجهه ایشان با کفار و مشرکان دارند، چراغ راهی باشد برای پیشبرد اهداف انقلاب و دستیابی به اهداف ترسیم‌شده آن.

ترسیم تصویر فضای عصر انقلاب حضرت محمد ﷺ و مقایسه آن با زمان انقلاب خمینی عزیز ﷺ و برشماری اقدامات، تاکتیک‌ها و... دشمنان آنها و نیز اقدامات تدافعی و درهم‌شکننده پیامبر ﷺ و الگوگیری از ایشان برای حفظ، تداوم و توسعه انقلاب اسلامی از مواردی است که می‌تواند چرایی ارتباط جهاد کبیر و تمدن‌سازی اسلامی را عیان سازد.

مفسران و محققان قرآنی با برخورداری از رویکردهای گوناگون تفسیری، بیش‌وکم آیه جهاد کبیر را مورد مذاقه قرار داده‌اند. آنکه امروزه بیش از همه توانسته به تفسیر روزآمد از این آیه بپردازد و به تفصیل زوایای گوناگون وجودی آن را تشریح و تبیین کند، رهبر معظم انقلاب حضرت آیت‌الله‌العظمی امام خامنه‌ای دامت‌الرحمة است؛ همان‌کس که در مکتب اسلام دانش آموخته و عالم و عارف به مسائل انقلاب و تهدیدهای پیش روی آن است.

ایشان با پیوند فضای نزول آیه ۵۲ فرقان با فضای حاضر انقلاب و به فراخور شرایط حاکم بر ادبیات سیاسی کشور، به تشریح ابعاد وجودی جهاد کبیر پرداختند و آن را به مفهومی مهم و ارزشمند در ادبیات سیاسی کشور تبدیل کردند. معظم‌له اولین بار در سومین روز خرداد ۱۳۹۵ در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام سخن از جهاد کبیر به میان آوردند. در این زمان نظام سلطه هجمه‌ای چندگانه و پرشدت‌تر از گذشته را بر ضد انقلاب اسلامی تدارک دیده و میدان‌های جدید مبارزه و مجاهده را گشوده بود:

در یک عرصه با برنامه‌ریزی چندین‌ساله گروه‌های تروریستی پر‌عده و وعده را از داخل خود جهان اسلام پرورش داد و ایجاد کرد برای آنکه مسلمانان را از طریق شکاف‌های مذهبی به جان هم اندازد. داعش یکی از این گروه‌هایی است که با رنگ و لعاب به‌ظاهر اسلامی سربرآورد که در مرحله اول بخش‌های عمده‌ای از کشورهای محور مقاومت نظیر عراق، سوریه و لبنان را به اشغال خود درآورد و در مرحله بعد سودای اشغال ایران اسلامی را در سر می‌پروراند و به اقداماتی در این زمینه دست یازید، لیکن به توفیقات چندانی دست نیافت؛

عرصه دوم پرفشار، اقتصادی است. دشمنان تحریم‌های اقتصادی پرفشار و به تعبیر خودشان فلج‌کننده را بر ضد ملت رشید و با بصیرت ایران راه انداخته‌اند؛ زیرا در این زمینه

ضعف‌ها و مشکلاتی وجود دارد و سستی‌ها و کم‌کاری‌ها در داخل، وابستگی به خارج در این مسئله را دامن زده است. آنان حربه تحریم و فشار اقتصادی همه‌جانبه و فلج‌کننده را در دستور کار خود قرار داده‌اند تا به‌زعم خود از این طریق انقلاب اسلامی را زمین‌گیر کنند و در نتیجه ملت ایران را به تبعیت و اطاعت از خود درآورند؛

فشارهای مختلف سیاسی، تغییر باورها در مردم و مسئولان، نفوذ در ارکان تصمیم‌گیر و تصمیم‌ساز نظام، زمینه‌سازی و ایجاد آشوب‌ها و اعتراضات درونی، تبلیغات روانی سنگین و حمایت و پشتیبانی از احزاب و نحله‌های فکری نزدیک به خود در داخل ارکان نظام، از اقدامات برجسته دیگر استکبار در این دوران است.

با این حال مقام معظم رهبری در یک سخنرانی ابتدا به تلاش‌های همه‌جانبه دشمن در طول تقریباً سی سال حیات انقلاب برای مقابله با رویش هرروزه آن و توفیق نداشتن آنان در این عرصه اشاره کردند و این موضوع را ناشی از ملتی در صحنه و خداشناس می‌دانند که آماده فداکاری در راه او هستند. سپس در ادامه با اشاره به ضعیف بودن جنگ نظامی سنتی، به جهادی قرآنی به نام جهاد کبیر اشاره می‌کنند و از آن در ساحت انقلاب سخن می‌گویند. معظم‌له به تبیین فضای نزول آیه فوق می‌پردازند و از نزول آیه در مکه سخن می‌گویند که هنوز جنگ نظامی مطرح نبوده است و در ادامه می‌فرمایند:

پیغمبر و مسلمان‌ها مأمور به جنگ نظامی نبودند؛ کاری که آنها می‌کردند کار دیگری بود. همان کار دیگر است که خدای متعال در این آیه شریفه می‌گوید: «وَ جَاهِدْهُمْ بِهٖ جِهَادًا كَبِيرًا». آن کار دیگر چیست؟ آن کار دیگر، ایستادگی و مقاومت و عدم تبعیت [است]: «فَلَا تُطِيعُ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهٖ جِهَادًا كَبِيرًا»؛ از مشرکین اطاعت نکن. اطاعت نکردن از کفار، همان چیزی است که خدای متعال به آن گفته جهاد کبیر.

رهبر معظم انقلاب تفسیر خود از جهاد کبیر را به معنای «اطاعت نکردن از دشمن» یاد می‌کنند و در ادامه به تشریح ابعاد وجودی آن می‌پردازند:

«جهاد کبیر» یعنی چه؟ یعنی اطاعت نکردن از دشمن، از کافر؛ از خصمی که در میدان مبارزه با تو قرار گرفته اطاعت نکن. اطاعت یعنی چه؟ یعنی تبعیت؛ تبعیت نکن.

نکردن در کجا؟ در میدان‌های مختلف؛ تبعیت در میدان سیاست، در میدان اقتصاد، در میدان فرهنگ، در میدان هنر. در میدان‌های مختلف از دشمن تبعیت نکن. این شد جهاد کبیر.

مقام معظم رهبری در ادامه به ترویج فرهنگ خود، فشار اقتصادی، انواع و اقسام تلاش‌های سیاسی، گستره عظیم تبلیغات و عوامل خائن به‌عنوان مصادیق اقدامات مستکبران امروز برای به طاعت‌آوری جمهوری اسلامی اشاره می‌کنند.

ایشان از نقش‌آفرینان امروز جهاد کبیر سخن به میان می‌آورند و جوانان حاضر در میدان را برای نقش‌آفرینی برجسته در این میدان مورد خطاب قرار می‌دهند. مقام معظم رهبری پس از این به بیان ابعاد عرصه‌های مجاهدت کبیرانه انقلابی می‌پردازند. اقتصاد مقاومتی به‌عنوان بخش اقتصادی، کارهای فرهنگی خودجوش توسط جوانان به‌عنوان بخش فرهنگی، استفاده از همه استعدادهای موجود کشور به‌عنوان بخش اجتماعی، حفظ شعارهای انقلاب، کادرسازی و تدوین تجربه‌های مترکم انقلاب از مواردی بود که معظم‌له در تشریح ابعاد گوناگون جهاد کبیر به آنها اشاره کردند.

الزامات مجاهدت کبیرانه محور بعدی سخنان حضرت آقای عجل‌الله‌تعالی‌فی‌قبره‌ه بود. معظم‌له از هوشمندی و اخلاص به‌عنوان الزامات این میدان یاد می‌کنند.

ملاحظه می‌شود مقام معظم رهبری به‌عنوان رهبر جامعه اسلامی و شخصیتی پرورش‌یافته در مکتب اسلام، با اندیشه دقیق جهاد کبیر را در ساحت انقلاب بررسی کردند و از ضرورت آن سخن به میان آوردند و با این تطبیق، امکان انطباق جهاد کبیر توسط رهبر انقلاب اسلامی و شاگرد و مفسر برجسته قرآنی بر انقلاب اسلامی ثابت شد. حال که پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در مصافی نابرابر با کفار تبعیت‌خواه، با مجاهدت کبیر توانستند بر اهداف ترسیمی خود دست یابند، انقلابیون مسلمان برای دستیابی به اهداف و آرمان‌های انقلاب، به جهاد

کبیر برای مقابله با دشمنان خود نیاز مبرم دارند تا با عنایت و توجه به آن، زمینه‌های دستیابی به آرمان‌های نهایی خود و صعود به پله‌های فرازین تمدن اسلامی فراهم شود.

ارتباط جهاد کبیر و تمدن‌سازی اسلامی

در مقدمه تحقیق درباره مبارزه هم‌زمان حق و باطل در ادوار مختلف تاریخ مطالبی بیان شد. این مبارزه برای حفظ هستی و توسعه قلمرو خود است. جبهه حق تلاش دارد به بهترین شکل ممکن حاکمیت توحید را تجلی بخشد و در قالبی که عمده از آن به‌عنوان تمدن اسلامی یاد می‌کنند عیان سازد. دشمن باطل غدار نمی‌تواند و نمی‌خواهد جبهه حق و حیات و رشد و بالندگی‌اش را در هر سطح و مرتبه‌ای مشاهده کند. دشمنان امروز وارثان دشمنان دیروزند که در مصافی نابرابر به دنبال توقف انقلاب اسلامی برآمده از انقلاب حضرت محمدند تا انقلاب ایران نتواند به اهداف ترسیمی خود از جمله تشکیل تمدن اسلامی دست یازد. دشمنان در این مسیر از هرگونه اقدام و ابزاری برای دستیابی به اهداف شوم خود بهره گرفته‌اند. آنان امروزه نیز مانند اسلاف خود فشارهای گونه‌گون و مضاعف خود را در عرصه‌های نرم شدت بخشیده‌اند.

جهاد کبیر نسخه قرآنی برای مقابله با دشمنانی است که به طاعت‌آوری پیامبر ﷺ را دنبال می‌کردند؛ همان دشمنی که نمی‌خواهد و نمی‌تواند هیچ زمان حق و تجلی و توسعه و تداوم آن را در هیچ قالبی مشاهده و تحمل کند.

تمدن اسلامی سطحی عالی از تجلی جبهه حق است که نشانگر قدرتمندی و گستردگی حق است. در این وضعیت جبهه حق به سطحی از توانمندی و پیشرفت در عرصه‌های گوناگون فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی دست یافته است که می‌تواند سرآمدی و کارایی خود را به نمایش گذارد. جبهه حق اگر بخواهد به پیروزی در مقابل دشمن خود دست یابد، نسخه قرآنی جهاد کبیر داروی مقابله وی با دشمنی است که موجودیت وی را نشانه رفته است.

کارکرد جهاد کبیر اقتدارافزایی فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و... است که دشمن فشارهای خود را در آن عرصه ایجاد کرده است تا جلو پیشرفت عرصه‌ای را بگیرد و

آنها را تضعیف کند و در نتیجه نگذارد به تمدن‌سازی اسلامی خودپایه دست یابند. این موضوع از چند حیث حائز اهمیت و بررسی است: وضعیت امروز انقلاب اسلامی شباهت بسیاری به وضعیت پیامبر ﷺ در صدر اسلام و در آغاز دعوتشان در مکه دارد. همین‌طور اقدامات دشمنان امروز با اقدامات دشمنان صدر اسلام شباهت و همخوانی فراوانی پیدا کرده است. آنان دیروز در عرصه نرم عمده فشار و تحریم خود را متمرکز کرده بودند و امروز نیز همین‌گونه است. بر همین اساس مقابله با دشمنان اسلام و انقلاب به نسخه‌ای اسلامی و انقلابی نیازمند است یا دست‌کم تبعیت از آموزه‌های قرآنی در مصاف با دشمن غدار اولویت و ارجحیت دارد. همین‌طور تبعیت از سیره و سنت پیامبر ﷺ در عرصه طاعت‌ناپذیری نیز از اولویت و ارجحیت برخوردار است. علاوه بر همه اینها نه تنها در این مصاف پیروزی حتمی خواهد بود، بلکه تقدس و ارزش وجودی نیز دارد. قطعاً بدون تبعیت از دستورهای الهی، شکل‌گیری تمدنی بر مبنای اسلام ناممکن خواهد بود.

کارکرد دیگر جهاد کبیر اقتدارافزایی در عرصه‌های گوناگونی است که پیشرفت در آنها، خود از مظاهر تمدن و پیشرفت است. دشمن آن‌گاه که در عرصه اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی ضعف و وابستگی می‌بیند، می‌کوشد از این ضعف‌ها و وابستگی‌ها به‌عنوان ابزاری برای تهدید حیات انقلابیون استفاده حداکثری کند. وقتی فعالان عرصه‌های مختلف مجاهدانه و با تلاش مضاعف خود، ضعف‌ها را برطرف کنند و وابستگی‌ها را بکاهند و خودکفا شوند، قطعاً زودتر و بهتر به تمدن اسلامی دست خواهند یافت.

دشمن و اقدامات گونه‌گون آن مانعی اساسی برای شکل‌گیری تمدن‌سازی اسلامی است. دشمن نمی‌خواهد هیچ سطحی از پیشرفت جبهه حق را ببیند؛ چه رسد به اینکه بخواهد عالی‌ترین سطح پیشرفت او یعنی تشکیل تمدن اسلامی را مشاهده کند. با این‌وصف باید با وی به‌گونه‌ای برخورد شود که از مشروعیت و نتیجه‌بخشی برخوردار باشد.

تمدن اسلامی به‌عنوان عالی‌ترین کیفیت و کمیت حیات و سرزندگی جبهه حق، با جهاد کبیر به‌عنوان مشروع‌ترین و عالی‌ترین کیفیت مقابله با دشمن تمدن اسلامی، ارتباط معنایی و میدانی پیدا می‌کند؛ یعنی مجاهدت کبیرانه، هم دشمن را به عقب خواهد راند و هم اینکه

به واسطه اقتدار بخشی در عرصه‌های مختلف، زمینه تشکیل تمدن اسلامی را تسریع خواهد بخشید و همه اینها خود ارتباط جهاد کبیر با تمدن‌سازی اسلامی را عیان می‌سازد. بخش بعدی از طریق تشریح جهاد کبیر در ساحت انقلاب حضرت محمد ﷺ و انطباق آن با وضعیت گذشته و حال انقلاب حضرت امام خمینی، بر مدعای پیش گفته صحه گذاشته است.

نتیجه‌گیری

تمدن اسلامی برای پیشرفت‌های نظام اسلامی در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، هنری، اجتماعی و... است. جنبه باطل مانعی جدی برای دستیابی جبهه حق به اهداف ترسیمی خود است. جهاد کبیر نسخه قرآنی مقابله با دشمنی است که اقدامات تبعیت‌خواهانه خود را به عرصه‌های نرم کشانده است. امروزه دشمن نیز از این حربه استفاده کرده و عمده تمرکز خود را بر این عرصه متمرکز ساخته است. دیروز رسول‌الله ﷺ در مصافی نابرابر توانستند با مجاهدت کبیرانه در مقابل هجمه‌های گوناگون و سخت کفار ایستادگی کنند و انقلاب الهی‌شان را به پیش ببرند. امروزه نیز انقلاب اسلامی برای دستیابی به تمدن اسلامی به عنوان آرمانی الهی و غایی در تداوم خط انبیا ﷺ، نیازمند مجاهدت کبیرانه در عرصه‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، هنری و... است. تمدن اگر بخواهد شکل گیرد، نیازمند رفع موانع متصور و اقتدارافزایی در این عرصه‌هاست و بی‌گمان با وجود فشارهای مضاعف دشمنان و نیز مشاهده ضعف‌های فراوان موجود در این عرصه‌ها، تنها جهاد کبیر خواهد توانست زمینه‌ساز این اقتدار و پیشرفت شود؛ چراکه مانع بزرگی به نام دشمن را به عقب خواهد راند و اقتدار درونی در عرصه‌های اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و... را خواهد افزود و بدین‌گونه جهاد کبیر از طریق مانع‌زدایی و اقتدارافزایی، نقشی بی‌بدیل در تمدن‌سازی اسلامی ایفا می‌کند.

کتابنامه

قرآن کریم.

- آبتی، محمدابراهیم (۱۳۷۸). تاریخ پیامبر اسلام، تهران، دانشگاه تهران.
- ابدالی محمدی، اکبر. اقتصاد مقاومتی: تفسیر جهاد کبیر، قم، جهاد دانشگاهی واحد قم، ۱۳۹۶.
- ابن‌ابی‌حاتم، عبدالرحمن بن محمد (۱۴۱۹ق). تفسیر القرآن العظیم، تحقیق اسعد محمد طیب، ریاض، مکتبه نزار مصطفی‌الباز.
- ابن‌اثیر، مبارک بن محمد (۱۳۶۷). النهایة فی غریب الحدیث و الأثر، تصحیح محمود محمد طناحی و دیگران، قم، اسماعیلیان.
- ابن‌سلیمان، مقاتل (۱۴۲۳ق). تفسیر مقاتل بن سلیمان، تحقیق عبدالله محمود شحاته، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- ابن‌شهرآشوب مازندرانی، محمد بن علی (۱۳۷۹). المناقب، قم، علامه.
- ابن‌فارس، ابوالحسن احمد بن زکریا (۱۴۰۴ق). معجم مقاییس اللغة، تصحیح عبدالسلام محمد هارون، قم، مکتب الاعلام الاسلامی.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۳۷۶ق)، الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیه، تصحیح احمد عبدالغفور عطار، بیروت، دار العلم للملایین.
- حمیری، نشوان بن سعید (۱۴۲۰ق). شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلوم، تحقیق و تصحیح مطهر بن علی اریانی و همکاران، دمشق، دار الفکر.
- دمشقی، ابن‌کثیر (بی‌تا). البدایة و النهایة، بیروت، دار الفکر.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). المفردات فی غریب القرآن، دمشق، دارالعلم.
- زیبیدی، محمد بن محمد مرتضی (۱۴۱۴ق). تاج العروس، تصحیح علی شیری، بیروت، دار الفکر.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۰۷ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل، تصحیح مصطفی حسین احمد، بیروت، دار الكتاب العربی.
- سبحانی، جعفر (۱۳۸۵). فروغ ابدیت، قم، بوستان کتاب.
- سمرقندی، نصر بن محمد (۱۴۱۶ق). تفسیر السمرقندی المسمی بحر العلوم، بیروت، دار الفکر، ج ۲.
- سیاوشی، مهدی و سیدمهدی موسوی‌نیا (۱۳۹۷). جهاد کبیر: مبانی دیپلماسی انقلابی از منظر قرآن کریم، تهران، دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام.

۲۲۸ پژوهش‌های گفتمان تمدنی انقلاب اسلامی / سال دوم / شماره چهارم / پاییز و زمستان ۱۴۰۱

شهیدی، سیدجعفر (۱۳۶۲). تاریخ تحلیلی اسلام تا پایان امویان، تهران، مرکز نشر دانشگاهی. طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی.

طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تصحیح فضل‌الله یزدی طباطبایی و هاشم رسولی، تهران، ناصر خسرو.

_____ (۱۴۱۲ق). تفسیر جوامع الجامع، تصحیح ابوالقاسم گرگی، قم، مرکز مدیریت حوزه علمیه قم.

طوسی، محمد بن حسن (بی‌تا). التبیان فی تفسیر القرآن، تصحیح احمد حبیب عاملی، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

عاملی، سیدجعفر مرتضی (۱۴۰۰ق). الصحیح من سیره النبی الاعظم، قم. عبداللهی، عباس (۱۳۹۶). جهاد کبیر: مبانی دیپلماسی انقلابی از منظر قرآن کریم، قم، کتاب فردا.

فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۰ق). کتاب العین، قم، هجرت، ج ۴. فرجی الموتی، وجیهه (۱۳۹۵). «تحقق جهاد کبیر؛ لازمه پویایی جامعه اسلامی»، کنفرانس بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسانی، مدیریت و معارف اسلامی.

مجلسی، محمدباقر (بی‌تا). بحار الانوار، تهران، اسلامیه. مشایخی‌پور، محمدعلی (۱۳۹۷). «تحلیلی بر طرح جهاد کبیر توسط امام خامنه‌ای در جمع دانشجویان افسری دانشگاه امام حسین (ع)»، مجموعه چکیده مقالات همایش ملی اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای.

مطلبی جونقانی، محسن (۱۳۹۷). جهاد کبیر: اطاعت نکردن از دشمن، شهرکرد، مقاومت.

نجفی، محمدحسن (۱۴۳۰ق). جواهر الکلام، بیروت، دار احیاء التراث العربی.